

ЗНАЧАЈ ЕТНОЛОГИЈЕ У НАСТАВИ ИСТОРИЈЕ СРБА ДО КРАЈА ХІ ВЕКА

Сажетак: Етнологија као друштвена наука има значајно место за изучавање наставног предмета Историја Срба до краја ХІ века. Она пружа податке како, када и где долази до настанка Словена, одређује њихово место међу народима који припадају индоевропској групи. Студенти се током предавања упознају са источно, западно и јужнословенским племенима и простором на којем су живели. Да би им се приближио овај временски период, упознају се са културом тј. баштином коју су Словени, односно Срби донели на југ: веровањима, демонологијом, божанствима, материјалним добрима, социјалним односима.

Кључне речи: баштина, Словени, Срби, становање, религија, обичаји

Етнологија је наука, како једна од најједноставнијих дефиниција одређује, која, уопште речено, проучава процес настанка етничких група, прати њихов развој, материјалну, социјалну и духовну културу. Иако се углавном заснива на теренским истраживањима, па тиме и бави појавама новијег доба, потреба за упознавањем појава дугог трајања, упућује ову науку на историју. У овом раду биће представљени етнолошки садржаји који доприносе сазнањима у наставном предмету Историја Срба до ХІ века.

На самом почетку овог излагања треба рећи да се, пре него што је уведен предмет Историја Срба до краја ХІ века, на Студијској групи за историју Филозофског факултета у Нишу изучавала *Национална историја до краја ХІІ века*. Увођење Болоњске декларације школске 2006/2007. године донело је промене и уместо поменутог предмета уведени су *Историја Срба до 960. године* и *Историја од 960. до 1217. године*. Из наслова предмета, с обзиром на то да је у међувремену нестала Југославија као држава, уочава се да је настава историје изгубила југословенски карактер и у првом плану се нашла национална историја Срба.

Количина информација о појединим периодима које су студенти морали да усвоје, била је међутим, неравномерна, а оваква подела предмета није се показала добром у пракси те је направљена нова прерасподела градива која треба да се испредаје и усвоји почевши од школске 2008/2009. године. Формирани су, као обавезни, предмети – курсеви *Историја Срба до краја ХІ века* и *Историја Срба у ХІІ*

и XIII веку, при чему први носи 5 ЕСП бодова и слуша се у III семестру са по 2 часа предавања и вежби. Наставним планом је одређен циљ, исход, садржај, облици наставе као и литература. Приручници су остали исти, разлику је условио повећани обим предмета, а нешто је промењен и списак извора (Ђекић, 2012: 235–252).

Наставни предмет почиње проучавањем настанка Словена. Сматрамо да је неопходно да се у избору литературе по којој се предаје ова тематика нађе литература која се користи или се користила на студијама Етнологије, односно Етнологије и антропологије на Филозофском факултету у Београду у оквиру наставног програма који се бавио проблемима етногенезе. Стога смо пошли од књиге – скрипте Петра Влаховића *Етногенеза Словена*, која је дуго година била основ за изучавање овог предмета (Vlahović, 1983).

Проучавање етногенезе Словена почиње опште познатим ставом тј. одређивањем да припадају аријевском огранку индоевропских народа. Наводе се различита мишљења о томе где се одвијао процес етногенезе, сматрајући вероватним простор који се простире на северу од Балтичког мора до Карпата на југу, односно од река Дњепра на истоку и до Одре на западу. Влаховић наводи етничке елементе који улазе у језгро Словена (Сколоти, Спори, Венети, Ђаковачка група, Лугијци, Неури). Излаже сазнања о њиховом привредном животу, насељима и сл. Одређује простор који настајују источни, западни, а потом и племена јужних Словена у раном средњем веку (Vlahović, 1983: 77–112).

Након датирања појављивања Јужних Словена на обалама Дунава, са њиховом материјалном и донекле социјалном културом студенти се, поред поменуте књиге, упознају и преко писаних извора – Псеудо Цезарија (Псеудо Цезарије, 1955: 1–5), Приска (Приск, 1955: 7–8, 14–15), Теофилакта Симокате (Теофилакта Симокате, 1955: 102–105, 111–120), Псеудо Маврикија (Псеудо Маврикије, 1955: 127–141), Лава VI (Лав VI, 1955: 257–261) и других.

Поред етногенетских процеса, у представљању **Материјалне културе** датог периода, етнолошка сазнања су допуњена уз помоћ још једне сродне науке – археологије. У складу са тим, студенти се упознају са археолошким радовима који доносе резултате истраживања ране фазе словенизације Подунавља, односно јужних граница Панонске низије. Станко Трифуновић је својом истраживањима насеља насталих од V до VIII века у Бачкој и Банату указао да она делимично потичу од Словена који су у касноантичком добу обитавали на простору југоисточне Паноније. Насеља су подизана на благим падинама околним према водотоковима, као и на лесним и песковитим гредама окруженим пространим мочварама, која су барем повремено постојала острва. Куће су биле земунце, полуземунце и надземне, углавном правоугаоне основе, али су могле бити и квадратне. Надземне куће су брвнаре и дашчаре и већих су димензија. Сва ова станишта су најчешће имала огњиште и кров на једну или две воде. Куће које су се користиле само у топлом периоду године, нису имале пећи ни огњишта. Грађевине које нису имале стамбени карактер биле су већих димензија, прављене су над земљом или су биле полуукопане.

Организација словенских насеља из овог периода, због малих ископаних површина, за сада се може делимично сагледати само на археолошком локали-

тету у Хоргошу где је потврђено постојање јасно одвојеног стамбеног од дела насеља у коме се одвијао друштвени живот. Како Словени граде око својих насеља заштитне ровове, када нису лоцирана у близини река и водотокова и на овом локалитету пронађен је део рова као траг одбране насеља.

О изгледу ових кућа земуница и полуземуница, њиховој бројности и распрострањености, као и очуваној традицији грађења све до скоро 20. века говоре текстови многих етнолога и историчара градитељства.

Гордана Милошевић је у студији *Становање у средњовековној Србији* систематски и целовито изложила досадашња сазнања о овој теми.

Насеља су могла да буду заштићена обронцима брда или мочварама (ритовима), потоцима, односно настају у долини мањих река и потока који се уливају у Дунав, односно на високим обалама Дунава. Била су издуженог облика, прилагођена рељефу. Плодне заравни на обали пружале су повољне услове за настањивање. Насеља су могла да настану на месту и где су некада у антици постојала. Зидови су им тада били од античке опеке везане блатом, а античке просторије су се преграђивале и и на тај начин настајали су нови објекти. Могло је унутар античког бедема да настане и цело село (**Бољетин на Дунаву**), односно унутар и са спољне стране (**Равно код Поречке аде**). У кућама код таквих села подови су могли бити поплочани деловима античке опеке. На узвишењима су се налазила палисадна утврђења (Милошевић, 1997: 25–26, 30, 31, 37, 38).

Словени настањени у Приморју, ближе Византији, јаче су били под утицајем урбанизације него у унутрашњости Балкана. С друге стране у Византији је у току VII и у VIII веку, дошло до процеса претварања градова у села, док је у IX веку дошло до обнављања градова (Милошевић, 1997: 25–26, 111, 112).

Насеља су била мала, могла су да имају и само три куће, које су биле међусобно удаљене од неколико до тридесетак метара. Основа им је била квадратна или правоугаона (Милошевић, 1997: 26, 28, 41). Могле су да буду укопане од 30 до 70 cm, ако су биле на равном терену, а ако су биле на косини, од 50 до 80 cm (Милошевић, 1997: 26, 28, 29, 39), при чему су зидна и кровна конструкција биле укопане у земљу. Димензије старијих кућа су биле мање (нпр. 2 до 2,90 m), док су млађе биле веће (од 2,60 до 2,9 m, до 5,15 са 3,60 m) (Милошевић, 1997: 26–29, 39). У њима је живела једна породица.

Пећ, правоугаоног облика, се могла налазити у углу или одмакнута од зида (20 до 50 cm), односно са спољне стране, а са објектом је, у том случају, повезана ложиштем које је било подзидано каменом и налазило се изнад пода куће. Улаз у кућу се углавном налазио наспрам пећи и са оне стране где је укоп био нижи, ако је кућа била на косини (Милошевић, 1997: 26, 39).

Конструкција зидова и крова ослања се на вертикалне стубове укопане у под куће.¹ Зидови од дрвене грађе, брвана или талпи,² понекад су постављани

¹ О словенској конструкцији на сохама, доскоро су говорили сачувани примери грађевина у околини Сомбора.

² Према Миловану Гавацију, словенска градитељска традиција читавала се и у градњи доскоро дрвених објеката тј. у начину повезивања хоризонтално постављених греда.

на каменом сухозиду или је камење постављено као ослонац за дрвене греде – темелјаче. Према положају укопа од дирека може се закључити да су кровови били на две воде. Кровни покривач од сламе или траве, притискиван је камењем. У северозападном делу куће се могао налазити банак. У јами у средини куће налазило се спремиште хране – житница чији су зидови били запечени. Изван куће налазила се хлебна пећ кружног облика пречника 1,9 метара, са овалном јамом испред ложишта (Милошевић, 1997: 39–40).

Друштвени живот се одвијао између кућа о чему сведоче пећи, камена огњишта, ватришта, житне јаме, које су се налазиле ван кућа, што значи да их је користила цела заједница тј. село (Милошевић, 1997: 27, 29). Житне јаме, коришћене су за чување зрнасте хране (Станојев, 1996).³

Према расположивим подацима, археолошким налазима и очуваној традицији, у наведеном периоду грнчарија је израђивана ручно гњечењем и на витлу, при чему је ова друга, рађена на брзом витлу врло ретка до половине VI века. Дели се на ону која је служила за припремање хране печењем и ону за кување. Грнчарску традицију, Словени су донели са собом, задржавши облике посуда намењених за пиће као и за спремање и чување хране. Због тога је свим Словенима заједничка реч за лонац – грне (Gavazzi, 1959: 3–10). Јела су се кувала у неглођосаним лонцима на отвореном огњишту. На дну лонца су се од IX века утискивали печати, као ознака, грнчарске радионице са могућим, магијским значењем. Масивне црепуље за печење хлеба, израђивале су жене, по културним обичајима ручно, без помоћи кола⁴ (М. Бајаловић-Хаџи Пешић, 1999: 289).

Основу привреде Словена чинили су земљорадња и сточарство. На посудама нађеним на археолошким локалитетима су чести отисци житарица, проса и пшенице. У исхрани је највећим делом коришћена овца (око 50%) а за њом говече (око 30%). Свиња заузима врло мали удео у исхрани ове популације (10%), живина и дивљач су присутни у још мањем проценту, док се за рибу не би могао одредити проценат, с обзиром на лошу очуваност рибљих костију, што се делимично односи и на живину и птице (Трифунковић, 1997; 173–185).

О пољопривредним алаткама можемо да кажемо да мотика од раног средњег века није мењала свој изглед до данас, као ни српови или коса. Постојало је и неколико типова рала. Ретки археолошки налази упознају нас с изгледом алатки које су се користиле у свакодневном животу: ножева, коштаних шила, игли, ручног жрвња за млевање жита (Поповић, 1999: 6–10). Стари словенски начин орања дрвеним плугом познат под називом на разор сачуван је и данас, као и посебан тип словенског јарма (Gavazzi, 1959: 3–10).

Риболов, једна од важнијих привредних грана раног средњег века, доласком Словена, знатно је унапређен. Уводе се напредније рибарске справе, које су Словени донели из прапостојбине, мреже и кошеви (Поповић, 1999:

³ Јаме су се одржале до 17. века како бележе путописци. Жито се чувало и од разбојника и код напада туђе војске.

⁴ Ове црепуље су забележена на нашем простору до почетка XX века.

6–10). Нидерле је забележио да се у средњовековним изворима појам Словен поистовећује са појмом рибар, а словенско село са рибарским. Из словенског периода потичу називи за поједине врсте риба (нпр. караш, клен), рибарских оруђа (нпр. врша, уда), рибарских алатки (мреже, ости) (Босић, 1981: 1–2).

Текстилне вештине које и данас постоје у српском народу корене имају у прасловенској традицији и у много чему су заједничке за све јужне Словене. На одломцима посуда отиснуте тканине, сведоче да су користили лан. У кућној радиности прерађивана је и вуна, ткало се, шила се одећа. За припрему вуне коришћена су гребена, прело се на преслицама уз помоћ вретена. Шило се иглама од костију (Поповић, 1999: 6–10; Трифуновић, 1997: 181–182). Може се рећи да су обрада лана и конопље, начин бројања нити при предењу и ткању, облик мотовила,⁵ неки од тих заједничких елемената. Део заједничке словенске традиције је и ношење обојака – овоја око ногу, главно обележје панонског типа одевања тзв. женских оплећака широких рукава, сукненог огртача тзв. струке (ужи и дужи комад тканине) (Gavazzi, 1959: 3–10).

У остацима насеља код Падеја сачувани су докази да се становништво бавило металургијом – обрадом гвожђа. То су бројни налази гвоздене згуре а сировина је можда добијена на лицу места. О трговини у овом периоду за сада сведоче једино налази грнчарије страног порекла, пре свега из неких од византијских радионица, као и изузетно ретки уломци стаклених посуда (Трифуновић, 1997: 173–185; Djekic, 1988: 152–156; Ердељановић, 1992).

Словенска баштина читава се и у употреби одређених типова транспортних средстава: моносила, санки (Gavazzi, 1959: 3–10). Ова последња је имала одјека и у градњи посебних покретних грађевина намењених сточарима тзв. кућера и амбара на саоницама у Панонској низији.

Духовна култура. Пре него што се упустимо у подробније упознавање са духовном културом, а у оквиру ње са словенском религијом, односно са народном религијом Срба, у овом наставном програму неопходно је да се студенти упознају са раним облицима религијског живота: анимизмом, тотемизмом, магијом и сл (Mandić, 1954; Токарјев, 1978). Наслеђе које су Словени донели из постојбине очувано је у фрагментима и до данас, иако је стара религија још од IX века почела, трансформацијом појединих појава, да добија уместо паганског свој христијанизовани облик. Формирање народне религије Срба на основама паганске и хришћанске традиције десило се на балканским просторима примањем хришћанства и њен развитак се може пратити готово до данашњих дана. Какви су били ранији, тј. тадашњи религијски облици, веровања, ритуали, симболи, помаже чињеница што су религијски феномени постојани и да се мењају врло споро, тако да посматрање одређених појава у садашњости омогућава бар делимично и њихово сагледавање у прошлости. Од помоћи је и богат компаративни материјал сачуван у обичајима и веровањима других народа (Бандић, 1991: 10–17).

Религијско мишљење и понашање Словена и Срба било је одређено веровањем у постојање различитих демонских бића. На предавањима је дат њи-

⁵ Направа за намотавање испредене нити с вретена.

хов летимичан преглед како би студенти стекли увид у постојање различитих демона: демони природе (водењак, виле, шумска мајка, лесник, русалке), демони судбине (усуд, суђенице), демони атмосферских појава (здухачи), људи демонских особина (живи вампир, вештица, мора), и сл (Зечевић, 2008). Иначе, развијена демонологија је општа црта словенске религије. Ипак, од свих демона највише пажње посвећујемо вуку, чији култ је врло развијен будући да се сматра митским српским претком (Сърку, 1898: 143; Зечевић, 1969: 339–346).

Политеизам се највише развио код Полапских Словена и Руса. Код осталих Словена присутан је у много мањој мери.

Онострана реалност имала је своју хијерархију. Међу домаћим етнолозима и истраживачима народне религије нема јединственог става по питању да ли је словенска религија била монотеистичка или политеистичка, различито се разматра питање словенског врховног бога и словенских божанстава. Ту се пруже могућност коришћења великог броја дела, како старијих, тако и млађих аутора.

Врховно и најстарије божанство Индоевропљана је божанство неба које се на санскриту назива *Dyaus*, што би одговарало грчком Зевс, римском Јупитер, односно словенском Перун. Бог на санскриту значи онај који даје хлеб.

Студенти се упознају са ликом Сварога, за кога *Инађиевски летопис* наводи да је био прастворитељ неба, под чијем се сводом све рађа и догађа, праотац земље, светлости, свега рода, бестелесан и, према томе, без икаквог утицаја на овај свет али од утицаја на вољу њему подложних божанства. Може се предпоставити да је настављена да се изграђује паганска религија Словена, Сварог би постао праотац свих словенских божанстава. Поредимо га са грчким Ураном који је родио Кроноса, а који је родио Зевса. Њему се приписује да је увео моногамни брак.

Врховно божанство Словена је Перун, божанство грома и грмљавине, као Тор код Германа, Зевс код Грка, Јупитер код Римљана, представља га бурно, олујно небо, а посвећена му је биљка перуника. Његови су топоними бројни свуда где су Словени живели: Перуњи вес, Перуњи врх, Перин у Бугарског, Перунов дуб у Русији, Пиорнов у Пољској и сл. Перунов храм се код Словена на примитивнијем степену развоја култа налазио у хрстовој шуми. На развијенијем степену његовог култа, правили су му идол од дрвета, са сребрном главом и златном брадом. У руци је држао огњени камен, а испред идола су стално, и дању и ноћу, гореле ватре на које је ложен искључиво храст. У Перуновом храму су се водили судски спорови, док је у само светилиште приступ био дозвољен само свештеницима. Ови храмови су били и место азила тј. они који су били осуђени могли су ту да се склоне да не би подлежали казни. Перун се помиње и у клетвама „Пармова стрела в тја“ код Словака.

Световид је божанство познато свим Словенима. Називан *богом над боговима* (*deus deorum*), прориче судбину, одређује шта кога чека у животу, даје обиље, победу у рату. Његов култ био је најјачи код Балтичких Словена. Сачуван је детаљан опис храма од дрвета са две ограде у Акону, где је било његово седиште. Унутар храма се налазио кип (идол) изузетне величине, са четири

главе, обријаном брадом и ошишаном косом, који је у десној руци држао рог направљен од различитих метала. Преко овога рога, у који се сипало вино или медовина, вршило се прорицање судбине, пре свега да ли ће година бити родна или не. С обзиором на то да је имао четири главе сматрало се да све види и све зна, прошлост, садашњост и будућност. Посвећен му је био коњ беле боје, кога су могли да дотакну само свештеници који су о њему водили рачуна. Коњем се прорицао исход рата, а Световидови свештеници су правили ратне заставе и знамења.

Сличност Световида и Перуна је у томе што се и Световиду палила ватра од храста и што је и његов храм био место азила. Наиме, на смрт осуђени су се спасавали ако побегну у његов храм. Сем тога његовим именом су се оптужени заклинали. Све становништво Полабских Словена, и људи и жене, давали су по један новчић сваке године у храм да би га умилостивили. Трговци домаћи и страни морали су да дају поклон храму да би могли да тргују, а даривана је трећина од ратног плена. Овај храм је за своју службу имао 300 ратника – коњаника. Његови свештеници су носили дугу браду и косу, за разлику од осталог народа.

Свечаности посвећене Световиду су организоване након скидање лети-на са поља, када је народ долазио у храм и доносио на дар биљне плодове и животиње. Том приликом је народ почињао гозбу и пијанку, одајући се свакој неумерености, док је умереност била сматрана богохулном.

Велес је био следеће божанство са којим су се студенти упознавали. У литератури постоје различита тумачења да ли је он божанство стоке или уопште симбол плодности. Празник њему посвећен славио се око данашње Нове године, када учесници у прослави носе маске са животињским представама. То је значило преображај у животињу. Интересантно је споменути појам „Велесова брада“. Под овим појмом се подразумева сноп класја, који жетелац свеже у чвор. Песници су се сматрали његовим унуцима због чега се он сматра и божанством поезије.

Разумљиво, Дажбогу – српском врховном божанству такође је посвећена пажња. Он је присутан и код осталих Словена али нема тај значај за њих. По Веселину Чајкановићу, то је хтонско божанство, док већина других истраживача религије сматра да има соларни карактер. Етимологија му је *дати бог* – *богатство* тј. он је бог који даје богатство тј. обиље. Његово име се скрива и у појму дажда тј. бога који даје кишу, због чега је трава зелена, а стока сита. Задужен је за принове и рађање дече у породици али и рађање стоке у оборима. По Чајкановићу, зооморфни облик српског врховног бога је хроми вук, старешина свим осталим вуковима који га беспоговорно слушају. Он одређује колико ће који вук појести и где. Његове карактеристике, прешле су највише на најзначајнијег српског светитеља Св. Саву, мање на остале зимске светитеље. У литератури се сматра панданом грчког Хелоса и Аполона.

Са христјанизацијом Срба он је постао Сатанаило. Постоји прича о господу Богу који душе одводи горе и Дажбогу који грешне душе гута, док се није родио Син Божији који је копљем ударио Дажбога и он испустио уз уста све грешне душе.

Сем наведених божанстава, већа пажња је посвећена и разјашњењу култа Купала, Коледа, Триглава, Тројана (Трајана), док су Јула, Сива (Жива), Весна и Морана поменуте (Леже, 1984; Чајкановић, 1994; Бандић, 1991; Lovmjanjski, 1996; Чајкановић, 2003; Васиљев, 2003).

Поред веровања, пажња је посвећена и обредној пракси. Обичај паљења кресова о летњем солстицију, данас везани за Ивандан, плетење, венаца од тек покошеног жита, шарање јаја у пролеће који се касније везује за Васкрс (мотив заобљених крстова са кукама), обичаји везани са зимски солстициј произашли из култа предака који су данас преузети у празницима који се везују за Божић и Нову годину, а поготови за Бадње вече, постојали су сигурно пре сеобе Словена, за време њиховог боравка у прапостојбини и део су опште словенске културне баштине (Gavazzi, 1959: 3–10).

Упознавање са духовном културом није потпуно без упознавања култа мртвих тј. сахрањивања. Словени и Срби су своје мртве у претхришћанском периоду спаљивали. О сахрањивању код Срба сведоче громиле које су до сада откривене на локалитетима: 1 – Велики Остров, Дунав; 2 – Равна гора, Призрен; 3 – Љутићи, Пљевља; 4–5 – Полице и Зубци, Требиње; 6 – Корита, Билећа; 7 – Лакат, Невесиње; 8 – Закмур, Фоча; 9 – Сеоница, Коњиц; 10 – Горња Лијеска, Вишеград; 11 – Озрен, Добој; 12 – Петровац; 13 – Цимеше, Петровац; 15 – Црљивица, Дрвар; 16 – Ресановци, Грахово; 17 – Купирово, Лапац; 18–19 – Врбник, Рамљане и Уздоље код Книна. Недостатак громила у Панонији објашњен је чињеницом да су биле од земље и да нису могле да се одрже до XIX–XX века.

Сахрана се састојала од два чина. Први садржи спаљивање и сахрањивање покојника, други, подизање громила, односно споменика покојнику. Иако је покојник спаљиван, громиле по правилу не садрже изгореле кости јер је оно вршено на одвојеној локацији, на шта указују и називи висова западно од громила: Палеж (5 случајева), Паљевина (2), Изгореница, Пожари, Гариште, само понекад удаљени више од једног километра. Источно од громила може се налазити врх чији се топоним доводи у везу са коњем (Коњска глава (4 случаја), Кобиља глава, Коњски бријег, Коњско, Врана глава, Врановина, Врањевина, Врањак, Копито), што има корен у индоевропских схватањима о путу душе после смрти. Громиле су најчешће на западним падинама (88 случајева), али се налазе и на северним (4) и источним (3) али нису забележене на присојним, јужним странама.

Обред подизања громила састојао се у прављењу обредног станишта, његовог спаљивања и на крају затрпавања. Након тога ту је подизан споменик од дрвета. Разлике међу громилама нису просторне, већ су исти обичаји забележени на целом простору где се оне јављају. Оне настају у зависности од друштвеног положаја покојника. Громиле са остацима кућа припадају старешини породице, док четвороугаоне основе али без огњишта, припадају осталим одраслим члановима породице. Затим, мале кружне громиле без огњишта, највероватније су дечије, док са огњиштем припадају пастирима. Овакво разврставање громила у потпуности се подудара са српским друштвом описаним на истом простору у овом веку.

У громилама се могу наћи остаци ћумура, који ако се налазе на њеном дну указују да би то могли остаци кађења, обредног чишћења тла, остаци за-

печене земље разбацане по громили укаује на делове уништеног огњишта у кући покојника, остаци нагорелих костију од животиња, птица и рибе указује на гозбу на погребу – даћу и помен. Громиле су биле камене или земљане, у зависности где су подизане. У њима се може наићи на слаган камен, ћумур, уломке грнчарије, понекад гвоздене клинове и ретко друге налазе.

Сматра се да је пепео покојника бацан у реку, где је било реке, а шта је рађено тамо где није било водотокова, не може са сигурношћу да се одговори (Филиповић, 1959: 119–133; Јанковић, 1997: 382–393).

Приликом упознавања студената са владавином кнеза Јована Владимира, напоменуто је да је његова жена Косара сахрањена поред његових ногу (2009: 136–137). Овај обичај се очувао код Срба до краја XIV века (Пурковић, 1971).

Сматра се да је у то време постојало и обредно стрижење косе детету, које је саставни део словенског али и балканског културног наслеђа (Gavazzi, 1959: 3–10).

Код Срба у наведеном периоду јавља се једна специфичност – култ књиге. Примајући хришћанство, Срби су морали да прихвате пре свега веровање у хришћанског Бога, што је било праћено читавим низом манифестација тзв. народне побожности. Како је християнизација међу вишим друштвеним слојевима спровођена у пракси, види се из установљеног култа Чедадског јеванђеља, које се крајем IX и почетком X века изузетно поштовало. Приписивало се Св. апостолу Марку, а датује се у VI или VII век. Име кнеза Прибислава, сина кнеза Мутимира, који је владао Србијом само годину дана и након свргавања отишао у Хрватску је забележено на овом јеванђељу. Запис на јеванђељу могао је да остави лично, што би сведочио да је знао латински и потписао се на њему приликом поклоничког путовања овом јеванђељу. Друга могућност је да је он дао новац да се упише његово име и у том случају то би његово име забележио посредник. Треба рећи да овај поступак српског кнеза није био усамљен, већ су и остали владари и знамените личности од краја VIII до краја X века се уписивале у ово јеванђеље било лично било преко посредника. Овај податак сведочи о постојању култа књиге који је морао да постоји код Срба већ крајем IX века. Свакако да разлози постојања култа, нису били књижевни већ пре свега религиозно-хришћански али мора се истаћи да је предмет култа била књига, да је српски владар постојање култа књиге прихватио и тако је његово име остало забележено у овој књизи и да је то само могло да подстакне настанак и развој библиотеке код Срба (Радојичић, 1967: 24–27).⁶

Музика и музички инструменти. Музичка традиција има елементе које су Словени донели из своје постојбине и који су, с обзиром на то да постоје и данас, постојали у у наведеном периоду. Један од њих је и облик игре – коло (Gavazzi, 1959: 3–10). Симоката спомиње да су Словени имали тамбуре (Теофилакта Симоката, 1955: 111), а легенда каже да су имали и свирале. Лубор Нидерле наводи да су на старим сликама, уз пастира, представљани и његови стални атрибути: свирала и пас (Марковић, 1987: 12).

⁶ То јеванђеље се од 1409. године чува у месту Чедату (Cividale) у покрајни Удине због чега је прозвано Чедадско јеванђеље (Evangelium Cividalese). Где се пре тога налазило није познато али је то било у сваком случају у неком манастиру.

Социјални односи. Приликом читања и анализе Псеудо Маврикија и Лава VI Мудрог, срећемо се са постојањем крвне освете код Словена. Претпоставља се да је постојала и код Срба у то време. Она се превладала системом композиције, који није непосредно доказан код Срба, али је доказан посредно – постојањем глоба. Када се обрађује Петар Гојниковић, наводи се склапање кумства, а приликом обрађивања краља Бодина и побратимства са Рајмоном Тулским. То је прилика да се објасни појам, значање и облици умира као начин решавања спорова. Упознају се студенти са кумством и побратимством као алтернативом освете, али и као највишом фазом у развоју умира (Псеудо Маврикије, 1955: 131–132; Лав VI, 1955: 260; 1959: 52–53; Тарановски, 1931: 1–7; Ћићковић, 1971: 255–274; Павковић, 1977: 627–632).

У раном средњем веку, претпостављала се, да је постојала и спрега – облик удруживања код кога се два сељака, који појединачно немају довољно сток или оруђа за рад, удружују, обично на годину дана и помажу један друго. Спрега је такође део словенске традиције и баштине (Gavazzi, 1959: 3–10). Наиме, када се наводи плаћање пореза за време Самуила и након обнове византијске власти на Балкану, пореска основица је била пар волова. Пошто се може претпоставити да свако домаћинство није имало по пар волова, а како није могуће претпоставити да порез нису плаћали, мора се претпоставити да је тај проблем решаван спрегом (Склица, 1966: 152–153).

Упознавање етнолошких садржаја омогућава да се потпуније сагледа појављивање Словена, и следствено томе Срба, на историјској позорници, упозна њихова материјална култура, куће, кућни предмети, што је неопходно да би се упознао њихов материјални развој, затим вера, религија, обреди сахрањивања, музички инструменти, да би се упознала духовна култура, и на крају али не последње по значају социјални односи, односно пре свега развој права и правне свести. Врло је важно што се показује да се умир појављује као замена за освету већ у IX веку, јер ће то омогућити да велики жупан Стефан Немања пропише да је решавање спора за убиство резерват владаревог суда, чиме је практично крвна освета укинута, као дозвољена у Рашкој (Ћекић, 2012: 39–46). Уједно етнолошка сазнања нам померају територију на којој су Срби живели али и показује, да свуда где су живели нису имали своју државу.

Литература

- Gesta regum Sclavorum*, том I. (2009). Превела и приредила Драгана Кунчер, Београд, Никшић: Историјски институт, манастир Острог.
1959. обрадио Божидар Ферјанчић, ур. Георгије Острогорски. *Византијски извори за историју народа Југославије* том II, Београд: Византолошки институт САНУ.
- Бајаловић-Хаци Пешић, М. (1999). *Керамика*. У С. Ћирковић и Р. Михаљчић (прир.) *Лексикон српског средњег века*. Београд: Knowledge, 288–289.
- Бандић, Д. (1991). *Народна религија Срба у 100 појмова*. Београд: Нолит.

- Босић, М. (1981). Рибарске справе и алати у Војводини. *Рад војвођанских музеја*, 27, 1–121.
- Vasiljev, S. (2003). *Mitologija i religija drevnih Slovena*. Београд: „Деčićа књига“.
- Vlahović, P. (1983). *Etnologija Jugoslavije, Etnogeneza naroda Jugoslavije I deo*. Београд: Филозофски факултет.
- Gavazzi, M. (1959). *Sudbina stare slavenske baštine kod Južnih Slovena*. Београд: Библиотека Етнолошког друштва Југославије.
- Ђекић, Ђ. (2012). Настава националне историје средњег века на новосадском и нишком Филозофском факултету на катедри – департману за историју, *Крива и перспектива знања и науке* 2, Ниш, 235–252.
- Ђекић, Ђ. (2012). Српско средњовековно право: од освете до резервата судских, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 138, 39–46.
- Djekić, M. (1988). Prilog proučavanju somborskih salaša – salaško naselje Rančevo i salaš Strilić. *Građa za proučavanje spomenika kulture Vojvodine*, XV, 152–156.
- Ердељановић, Ј. (1992). *Срби у Банату: насеља и становништво*. Нови Сад: Матица српска.
- Зечевић, С. (1969). Легенда о вучјем пастиру и хромом вуку, *Народно стваралаштво*, 29–32, 339–346.
- Зечевић, С. (2008). *Митска бића српских предања*. Београд: Службени гласник.
- Јанковић, Ђ. (1997). *Погреб Срба у раном средњем веку*, Труды VI Международнога Конгресса славянској археологији. Том 1: Проблемы славянској археологији, Москва 1997, 382–393.
- Лав VI. (1955). Прев. и ком. Бариша Крекић. ур. Георгије Острогорски. *Византијски извори за историју народа Југославије*. том I, Београд: Византолошки институт САНУ, 257–261.
- Леже, Ј. (1984). *Slovenska mitologija*, прев. R. Agatovnović. Београд: Grafos.
- Lovmjanjski, H. (1996). *Religija Slovena*, прев. B. Rajčić. Београд: Библиотека XX века.
- Mandić, O. (1954). *Od kulta lubanje do kršćanstva*. Загреб: Matica hrvatska.
- Марковић, З. (1987). *Народни музички инструменти*. Београд: Етнографски музеј.
- Поповић, М. (1999). Алати. У С. Ћирковић и Р. Михалчић (прир.) *Лексикон српског средњег века*. Београд: Knowledge, 6–10.
- Равковић, Н. (1977). Питање првобитног умира крвне освете. *Balkanica*, VIII, 627–632.
- Полихроније, С. (1898). Подаци за историју старе српске књижевности, *Летопис Матице српске*, свеска друга, 135–144.
- Приск. (1955). прев. и ком. Фрањо Баришић. ур. Георгије Острогорски. *Византијски извори за историју народа Југославије*. том I, Београд: Византолошки институт САНУ, 7–16.
- Псеудо Маврикије. (1955). Прев. и ком. Ф. Баришић и Б. Крекић. ур. Георгије Острогорски. *Византијски извори за историју народа Југославије*. том I, Београд: Византолошки институт САНУ, 127–141.
- Псеудо, Цезарије. (1955). Прев. и ком. Фрањо Баришић. ур. Георгије Острогорски. *Византијски извори за историју народа Југославије*. том I, Београд: Византолошки институт САНУ, 1–6.

- Пурковић, М. Ал. (1971). *Загонетни гроб у Раваници*. Виндзор.
- Радојичић, Ђ. Сп. (1967). Име српског кнеза Прибислава (891–892) на чедадском јеванђељу, *Књижевна збивања и стварања код Срба у средњем веку и у турско доба*, Нови Сад: Матица српска, 24–27.
- Склица, Ј. (1966). Прев. и ком. Јадранко Ферлуга. ур. Георгије Острогорски и Фрањо Баришић. *Византијски извори за историју народа Југославије*. том III, Београд: Византолошки институт САНУ, 51–172.
- Станојев, Н. (1996). *Средњовековна сеоска насеља од V до XV века у Војводини*. Нови Сад: Музеј Војводине.
- Тарановски, Т. (1931). *Историја српског права у немањинској држави*, део: II. Београд: Геца Кон.
- Теофилакт, С. (1955). Прев. и ком. Ф. Баришић и М. Марковић. ур. Георгије Острогорски. *Византијски извори за историју народа Југославије*. том I, Београд: Византолошки институт САНУ, 103–126.
- Токарјев, S. A. (1978). *Rani oblici religije i njihov razvoj*. прев. М. Milinković. Sarajevo: Svetlost.
- Трифуновић, С. (1997). Словенска насеља V–VIII века у Бачкој и Банату. *Труды VI Международного Конгресса славянской археологии*. Том 1: Проблемы славянской археологии, Москва, 173–185.
- Чајкановић, В. (1994). *О врховном богу у старој српској религији*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Чајкановић, В. (2003). *Стара српска религија и митологија*. Ниш: Просвета.
- Ћицковић, V. (1971). Krvna osveta u srednjevekovnom bosanskom pravu. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, XIX, 255–274.
- Филиповић, М. С. (1954). Левират и сорорат код Срба, Хрвата и Арбанаса, *Рад војвођанских музеја*, 3, 139–146.
- Филиповић, М. С. (1959). Спаљивање мртвих код Јужних Словена, *Рад војвођанских музеја*, 8, 119–133.

Đorđe Đekić

SIGNIFICANCE OF ETHNOLOGY IN THE TEACHING HISTORY OF SERBS BY THE END OF THE 11th CENTURY CURRICULUM

Summary: Learning about the earliest history of Serbs could not be complete enough without introducing the Slavic ethnogenesis and the spiritual culture. Learning about the spiritual culture, the students are, in broad outlines, introduced to Slavic and Serbian demonology, polytheism, the cult of wolf and the ways burials were conducted. They also get to know about the tangible culture, above all about housing, ways of building

the houses, how a dwelling place used to be decided upon, the pottery and the diet. Then they learn about social relations like the blood feud, appeasement (blood brothers and oaths). As a special curiosity is a cult of the book, the so-called Gospel of Cividale, late 9th and early 10th century.